

Sultan Olcaytu'nun İlhanlı Devleti'nin Elli Beşinci Kuruluş Yılı Dönümü Nutku Sultan Öljeytü's Address on the Fifty-Fifth Anniversary of the Founding of the Ilkhanid State

Şükrü ÖZDEMİR (Sorumlu yazar / Corresponding author)

Dr., sozdemir7@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5175-3086

Özet

Reşideddîn Fazlullâh Hemedâni, İlhanlılar devrinin önemli bir devlet ve siyaset adamı olmasının yanında ilmin her şubesinde eserler vermiş üretken bir müelliftir. Tarihten tıbbı, ziraat ve botanikten tefsir ve kelama varıncaya kadar kalem oynatmadığı saha yok gibidir. Câmîü't-Tevârih adlı büyük tarihini tamamladıktan sonra kelâm ve tefsir bahislerine büyük merak duyan Sultan Olcaytu'nun teşvik ve telkinleriyle Kur'an-ı Kerim'deki ince mânâ ve marifetleri izah eden risâleler yazmaya girişen müellif, bunları Mecmuatü'r-Reşîdiyye adını verdiği bir mecmuada toplar. Reşîd, ağırlıklı olarak yine ilahiyat bahislerine ait olmakla birlikte Mecmuatü'r-Reşîdiyye'ye dâhil etmediği bazı risâlelerden müfredede adını verdiği Beyânu'l-Hakâik adlı müstakil bir eser vücuda getirmiştir. Yirmi adet risâleden oluşan bu eserin ikinci risâlesi 'Nasihatü's-Sultân' adını taşımakta ve Sultan Olcaytu'nun hicrî 709 senesi şevvalinin on birinci günü (14 Mart 1310) İlhanlı Devleti'nin kuruluş kutlamaları esnasında söylediği nutkun metnini içermektedir. Bu makale, konusu doğrudan tarih olmayan eserlerden tarih ilmi bakımından istifadeye dair kısa bir girişten sonra Beyânu'l-Hakâik müellifini ve eserin içeriğini kısaca tanıtır. Eserin adı geçen ikinci risâlesinin ihtiva ettiği malzeme üzerinde birtakım tespit, yorum ve analizlerle devam eder. Makalenin sonunda risâlenin Türkçe tercümesi yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Sultan Olcaytu, İlhanlı Devleti, Beyânu'l-Hakâik, Reşideddîn Fazlullâh

Abstract

Rashîdeddîn Fazlullâh Hemedâni, besides being an important statesman and politician of the Ilkhanid era, was a prolific writer who produced works in every branch of science. From history to medicine, from agriculture and botany to tafsir and kalam, he has written on almost every field of science. Upon finishing his great history entitled Jami al-Tawarikh, with the encouragement and recommendations of Sultan Öljeytü who had a great interest in kalâm and tafsir, the author started to compose tracts to explain the subtle meanings and marvels in the Quran al-Kareem and collected them in a collection called Majmuat al-Rashîdiyya. Rashîd compiled a separate work called Bayân al-Haqâ'iq, which he called a mufrada of some tracts that he did not include in Majmuat al-Rashîdiyya, although they were mainly on theology. The second tract of this work, which consists of twenty tracts, is titled 'Nasihat al-Sultân' and contains the text of Sultan Öljeytü's speech delivered on the eleventh day of Shawwal in 709 AH (March 14, 1310) during the celebration of the founding

Atf / Citation: Özdemir, Ş. (2024). Sultan Olcaytu'nun İlhanlı Devleti'nin Elli Beşinci Kuruluş Yılı Dönümü Nutku. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24 (2), 549-569.
<https://doi.org/10.32449/egetedid.1541557>

of the Ilkhanid State. This article briefly introduces the author of Bayān al-Haqā'iq and the content of the work after a brief introduction on the use of works that are not directly related to history in terms of historical science. It continues with some observations, comments and analyses on the material contained in the second tract of the work. Turkish translation of the tract is included at the end of the article.

Keywords: Sultan Öljejtü, İlhānid State, Bayān al-Haqā'iq, Rashid al-Dīn Fadl Allah

Bir araştırma sahasına katkı sağlamak adına ortaya konulan her akademik üretimin; sadece içeriğiyle değil bu içeriği ele alış tarzı ve kullandığı yöntem bakımından da okuyucularını birtakım zihinsel temrinlere mecbur bırakması, iyi bilinen yahut iyi bilindiği varsayılan hususları yeniden düşünmeye sevketmesi beklenir. Tarihçinin hangi kaynaklar üzerinde çalışması ve hangi belgelerle meşgul olması gerektiği hususu, bu makalenin okuyucusuna hatırlatacakları arasında herhalde başı çekmektedir. '*Hatırlatacakları*' dedik, zira dikkat çekmek istediğimiz problem yüz elli seneyi aşkın bir süredir üzerinde kafa yorulmuş ve usul kitaplarının kaynaklar bilgisi kısmında müstakil bir bahis olarak ele alınmış olması bakımından yeni değildir. Şu kadarı var ki bir problemin enine boyuna tartışılmış ve cevabının tatminkâr surette verilmiş olması zihinlerin alışageldikleri çalışma şekillerinden kolay vazgeçebilecekleri anlamına gelmez. Teori ile uygulama arasındaki aşılma çözümleri çoğu zaman yazılan ilmî ve ciddî eserlerde kendini göstermeye devam eder. Örneğin birçok araştırmacı ve akademisyen; geçmişten bugüne intikal eden her türlü kalıntının, konusu ne olursa olsun, tarih ilmi açısından kaynak değeri taşıdığını bilir. Fakat iş uygulamaya geldiğinde aynı kişiler çalışmalarında yalnızca kronikleri, vakanüvis tarihlerini; kitabe, şecere, biyografi, otobiyografi ve hatıraları kullanır; beri taraftan teoloji metinlerini, ilmî eserleri ve edebî metinleri bütünüyle ihmal ederler. Söz konusu tavrı kolaycılıkla izah etmek öyle zannederiz ki doğru bir teşhis olmaz. Problemin temelinde bu gibi eserlerin tarih ilmi açısından taşıdıkları değer *tam olarak* anlaşılmasının ya da farklı disiplinlerin çalışma sahaslarına ait görülerek saded harici kabul edilmelerinin aranması daha isabetli olsa gerektir.

Konuyu daha açık ifade etmek adına *Türk* araştırmacıların yakından tanıdıkları bir metot kitabından iki kısa pasaj aktaralım. Bunlardan birincisi edebî eserlerin tarih ilmi açısından taşıdığı değeri ortaya koymakta, ikincisi ise bazı zihinlerin tarih ilmiyle doğrudan ilgi kurmakta zorlanacakları fıkıh metinlerinin tarihçi için nasıl bir anlam ifade ettiğini örneklemektedir:

I. "*Kadı Burhaneddin gazeliyatında mahubların kaşını ve simasını, elbise ve kıyafetlerini tavsif ediyor, şivelerinden kelime ve sözler naklediyorsa bu şiirler o zamanki Sivas, Kayseri mıntıklarındaki Türk ahalisinin tip, kıyafet ve karakterlerini öğrenmek için mühim vesikalardır.*" (Togan, 1985, s. 68-69)

II. “(Fıkıh kitaplarının) bilhassa mahalli hadiseleri tebarüz ettirerek fetva şeklinde yazılanları çok mühimdir. Mesela zekât, sarraflık (kitâbü's-sarf) ve ticaret (kitâbü'l-bey') fasıllarında verilen malumatın yardımıyla muhtelif ülkelerin ölçülerinin metrolojisini, ticaret an'anelerini tesbit etmek mümkün olduğu gibi, ziraat ve iska ve saireye ait baplardan bu kitapların yazıldığı ülkelin iktisadi hayatını, diğer birçok baplardan içtimai hayatını öğrenmek mümkün olur. Mesela Horzem, Fergana, Semerkand, Buhara ve Belh taraflarında yazılan fıkıh eserlerinden haram şeyler (kitâbü'l-muharremât) ve mekruh şeyler (kitâbü'l-kerahiyye) bahislerinde İslam şeriatine uymayan birçok yerli adetler sayılıyor, bunlar Horezm ve Soğd kavimlerinin ve Ortaasya Türklerinin İslamiyetten evvelki örf ve adetlerinin bakiyelerini tebarüz ettirmektedir.” (Togan, 1980, s. 68)

Yukarıdaki iki pasajda da görüldüğü üzere, konusu ne olursa olsun, geçmişten günümüze intikal eden her türlü eser; tarihî toplulukların siyasî, kültürel, ilmî, iktisadî, sınaî, ticarî faaliyetlerine temas etmesi cihetiyle tarih ilmine malzeme verir. Hatta konusu tarih olmayan eserlerin konusu tarih olan eserlere, örneğin vakayinâmelere nispetle tarih ilmine çok daha fazla malzeme verdiğini söylemek mübalağa olmaz.

Türkiye'de söz konusu problemi teorik düzlemde ele alması yanında bir çalışma metodu ve tavrı olarak benimsemesiyle de ön plana çıkan en önemli isim Z. V. Togan'dır. Togan, incelediği devir ve sahalara ait tüm kültür verimlerini, kalıntıları, el yazma eserleri merak, tecessüs ve hırsıyla aramış; dikkat, titizlik ve sabırla taramış; bulduğu malzemeyi büyük bir vukuf ve bilgelik tenkidiyle işlemiştir. Söz gelimi *İlhanlılar* devrinin en mümtaz simalarından biri olan müverrih *Reşideddîn*'in teolojik eserlerinden tarih ilmi bakımından nasıl istifade edilebileceğinin yolunu ilk gösteren o olmuştur.¹ İlmî mesaisinin büyük bir bölümünü bu eserleri anlamaya, değerlendirmeye ve ihtiva ettikleri zengin malzemeyi fişlemeye adayan merhum Togan'ın '*Reşideddîn Hayatı ve Eserleri*' adlı bir çalışması olduğunu hakkında yazılmış bir monografiden öğrenmekteyiz. Ne yazık ki bu eserini tamamlayıp neşretmeye ömrü vefa etmemiştir. Öte yandan *Reşideddîn*'in teliflerinin Togan'ın '*Umumî Türk Tarihine Giriş*' adlı eserinin temel kaynaklarından olduğuna işaret etmemiz gerekir. Yazarın konu üzerinde kaleme aldığı müstakil makaleleri de bulunmaktadır.²

¹ 1926 yılında İstanbul'daki bir konferansında Barthold'a bu eserler sorulduğunda tabiatı gereği teolojik olan bu eserlerin ilgi alanına çok da girmediğini söylemişti. (Togan, 1962, s. 61)

² Zeki Velidi Togan, *Reşideddîn'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar*, İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası, XV. cilt, 1-4. sayı, s. 33-50; *İlhanlılarla Bizans Arasındaki Kültür Münasebetlerine Ait Bir Vesika, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt III, cüz 3-4, İstanbul, (1966), s. 2-39.

Konusu doğrudan tarih olmayan eserlerden tarih ilmi bakımından istifade mevzuuna *İran Moğolları* özelinde odaklanan genç araştırmacıların *Togan*'ın giriştiği işi tamamlamak göreviyle yüz yüze kalacakları şüphesizdir. *Reşîdeddîn*'in teolojik teliflerinin satır aralarının okuması ve bu eserlerin ihtiva ettiği malzemenin değerlendirilmesi *İlhanlılar* devrinin şu ana kadar meçhul kalan yahut tam kavranamamış yönlerine ışık tutacak mühim bir uğraş olacaktır. Bu makale işte bu sebeple yukarıdaki girizgâhın tartıştığı problemi, *Reşîdeddîn*'in ilahiyat ve tıbbâ dair telif ettiği bir eseri üzerinden örnekler. *Beyânu'l-Hakâik* adını taşıyan bu eser, müellifi tafından müfrede sözüyle tanımlanmıştır. Müfrede, *Reşîdeddîn*'in teolojik eserler koleksiyonu olan *Mecmuatü'r- Reşîdiyye*'sinden hariç, müstakil yazılmış eser demektir. Yirmi adet risâleden oluşan eserin makalemize konu edindiğimiz ikinci risâlesi *Risâletü Nasîhatü's-Sultân* adını taşımakta ve *İran Moğolları* hanedanından sekizinci ilhan olan *Sultan Olcaytu*'nun 709 senesi şevval ayının on birinde (14 Mart 1310) *İlhanlı Devleti*'nin kuruluş yılı dönümü münasebetiyle yaptığı konuşmayı içermektedir. Bu konuşma kalabalık bir halk topluluğu önünde; hatunlar, şehzadeler, beyler ve devlet ileri gelenlerinin katılımıyla gerçekleştirilen bir kutlama töreninde yapılmış, ilhanın veziri *Reşîdeddîn* tarafından yazıya geçirilmiştir. Risâle, eserin *Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa* kısmında 834 kayıt numarası ile muhafaza edilen nüshasında 56a-58a varakları arasındaki beş sayfalık kısmı teşkil eder. İlk yarım sayfası (v. 56a) konuşmanın ne münasebetle yapıldığını anlatmakta, son yarım sayfası (v. 58a) ise konuşma metnini yazıya geçiren vezirin değerlendirmelerini içermektedir. Risâlenin kalan üç varağı *Sultan Olcaytu*'nun konuşmasıdır. (56b-57b)

Makalemizde ilk önce *Beyânu'l-Hakâik* müellifinin hayatı ve ilmî faaliyeti hakkında kısaca bilgi verdik. Sonra söz konusu risâlenin içeriğini özetleyip üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunduk. Kaynaklarda yer alan bilgileri yorumlayarak konuşmanın ve dolayısıyla kuruluş kutlamalarının nerede yapılmış olduğunu tespit ettik. *İlhanlı Devleti*'nin resmî kuruluş tarihi ve kuruluş kutlamaları hakkında kendi yorum ve görüşlerimizi aktardık. Makalemizin son kısmına risâlenin *Türkçe* tercümesini ekledik. Tercümede *Pfeiffer*'in neşrini yani *Kılıç Ali Paşa* nüshasını esas almakla birlikte bir iki yerde *Kılıç Ali Paşa* nüshasından ayrışan *Recebzâde* neşrine de müracaat ettik. Tercümenin birkaç cümlede *İstanbul* nüshasını tam yansıtmaması, söz konusu cümlelerde *Tahrân* nüshasının tercih edilmesi sebebiyledir.

Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî ve Beyânu'l-Hakâik

Beyânu'l-Hakâik müellifi *Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî*; nisbesinden de açıkça anlaşıldığı üzere aslen *Hemedanlı*dır. (Quatremère, 1968, s. II-II; Togan, 1964, s. 705) Tabiplikle ve idari görevlerle meşgul olmuş, *Yahudilikten* ihtida edip *İslâm*'a geçmiş bir aileye mensuptur. (Fischel, 1937, s. 118 vd.; Recebzâde, 1377, s. 100 vd.) Tıp ilmini öğrendiği babası *Ebü'lhayr*, Arapça ve

Farsça kaynaklarda *İmâdüddeve* ve *İmâdüddîn* lakaplarıyla; dedesi *Âlî* (yahut *Gâlî*) ise *Muvaffaküddeve* lakabıyla anılır. Bu durum onların servet ve nüfuz sahibi bir aile olduklarını ispat etmektedir. (Minovi, 1351, s. 387) Tabiplik mesleğine mensup dedesi, babasının amcası ve oğulları; *Hulagu*, *Meymundiz Hisarı* önlerine geldiği sırada epey bir zamandır *İsmailîlerin* kalelerinde onların hizmetinde bulunuyorlardı. *Rükneddîn Hurşâh*, *Hulagu*'ya bağlılığını bildirince bu tabipler topluluğu kaleden inip *Hulagu Han*'a tazimlerini arz ettiler. (20 Kasım 1256) *Hulagu*, *Reşîdeddîn*'in dedesi ve büyük amcasını kendi hizmetine aldı. Bundan sonra bu aile, *Hulagu Han* ve namılı uruğuna hizmet ettiler. (Reşîdeddîn, 2022, s. 21 vd.)

Hayatının ilk devirleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız müellif, düzenli bir eğitim görmediğinden bahsetse de küçük yaşlarından itibaren tıp, ziraat, mimari, metafizik ve ilahiyatla ilgilenmiş; ana dili olan *Farsça* dışında *Arapça*, *Moğolca*, *Türkçe*, *İbranice* ve belki *Çince* gibi birçok dili öğrenmiş olmalıdır. (Quatremère, 1968, s. LVIII) Devlet hizmetinde kısa sürede yüksek mertebelere erişmesinde tıp ilmindeki derin bilgisi etkili olmuştur. (Togan, 1964, s. 705-706) *Âsârü'l-Vüzerâ* müellifi *Ukaylî* ile *Nesâimü'l-Eshâr*'ı kaleme alan *Nasîrüddîn Münşî Kirmânî* den öğrendiğimiz kadarıyla *Reşîd*, *Abaka Han* devrinde saray hekimi, *Argun Han* devrinde ilhanın danışmanı ve divan emiri olmuş, *Gazan Han* devrinde bazı eyaletlerin idaresi onun sorumluluğuna bırakılmıştır. (Kirmânî, 1364, s. 112; Ukaylî, 1334, s. 284).

1298 yılında *Hâce Sadreddîn* ile müştereken vezaret makamına atanmasından sonra *Reşîd*'in talih yıldızı sürekli parlar. Bu dönemde oğullarına da imparatorluk eyaletlerinin valiliği gibi önemli idari görevler verilir. *Reşîd*, *Tebriz*'de kendi adını taşıyan; içinde medreseler, hastaneler, kamu kurumları ve eğitim müesseseleri barındıran, ilim ve sanat ehlinin konuşlandığı küçük bir şehir inşa eder. (İrfan, 1948, s. 18 vd.; Rehnümâ, 1350, s. 112 vd.; Meşkûr, 1388, c. II, s. 806) 1312'de vezaretteki ortağının öldürülmesiyle birlikte hilekâr ve entrikacı biriyle, *Tâceddîn Alişâh*'la müştereken devleti idare etmek durumunda kalır. *Sultan Olcaytu*, *Alişâh* ile *Reşîd* arasında zamanla beliren şiddetli ihtilafı çözümlemek adına her ikisinin yetki ve sorumluluklarını sınırlar. *Kuzeybatı İran*, *Mezopotamya* ve *Anadolu*'yu *Alişâh*'ın idaresine bırakır, *İran*'ın merkezi ve güneyinin yönetimini *Reşîd*'e verir. (Kâşânî, 1969, s. 194 vd.; Blochet, 1910, s. 34-45; E. Quatremère, 1968, s. XXXII-XXXV; Howorth, 1876, c. III, s. 570-572; D'Ohsson, 1852, c. IV, s. 579-583) Ne var ki *Olcaytu*'nun vefatı *Alişâh* ve taraftarlarına *Reşîd*'i ortadan kaldırmak için bekledikleri fırsatı verecektir. Kurulan saray kumpası onu sultanın ölümünden sorumlu gösterir, ilhanı zehirlediği yolundaki itham, felaketine sebep olur. 1318 yılının 17 Temmuzunda yetmiş üç yaşında hayata veda eder. (Hâfız Ebrû, 1350, s. 77 vd.; Hamdullâh Müstevfî, 1387, s. 612-613; İkbâl, 1384, s. 326 vd.; Hammer, 1843, c. II, s. 260; Howorth, 1876, c. III, s. 587 vd.)

Reşîd'in *Gazan Han* devrindeki icraatı sadece idarî, siyâsî görevleriyle ve ümranî faaliyetleriyle sınırlı kalmamıştır. Çocukluğundan beri geçmiş kavim ve milletlerin tarihine tutkunluk derecesinde ilgi gösteren; milletinin anane, efsane ve millî menkıbelerini çok iyi bir surette öğrenen *Gazan*; âlim vezirini *Türk* ve *Moğolların* tarihlerini yazmakla vazifelendirir. Bu görevi yerine getirmekte kendisine yardım edecek bir heyet teşkil olunur. İlhanın hazinesinde itina ile korunan *Altan Debter* adlı *Moğolca* bir tarih dışında *Moğol* diliyle yazılmış tomar, buyruldu ve belgeler *Reşîd*'in istifadesine sunulur. Bilmediklerini *Türk* ve *Moğolların* nesep ve tarihlerini çok iyi bir surette bilen *Polad Çengsang*'a sorması salık verilir. (Günaltay, 1937, s. 165 vd.; Turan, 1968, s. 311; Rüşen ve Müsevî, 1373 , s. 50)

Sultan Gazan; vezirinin büyük *Türk-Moğol* tarihinin tamamlandığını göremeden vefât etmiştir. (17 Mayıs 1304) Müellif, *Câmiü't-Tevârih* adını verdiği eserini *Gazan Han*'ın yerine tahta geçen biraderi *Olcaytu*'ya ithaf etmek istemişse de yeni hükümdar buna razı olmaz. Eserin merhum ağabeyinin adına ithaf edilmiş olarak kalmasını ister. (Barthold, 1341, c. I, s. 262) Yeni sultanın vezirinden bir de talebi olacaktır. Sultan, *Reşîdeddîn*'den *Türk-Moğol* tarihine ek olarak *Moğollarla* münasebet kurmuş diğer milletlerin tarihi için müstakil bir cilt vücuda getirmesini ister. Hükümdarın bu talebi, *müellifi* altı sene devam edecek ek bir mesaiye mecbur bırakacaktır. (Blochet, 1910, s. 95-96) Eserinin birinci cildinde *Türk-Moğolların* tarihini kaleme alan müellif; ikinci cildi bir cihan tarihi şeklinde tasarlayıp yazımını hicrî 710 (m. 1310-1311) yılında tamamlar. (Browne, 1928, c. III, s. 82; Barthold, s. 45)

Barthold'un ifadesiyle *Reşîd*, “*Altmış yaşında Gazan Han için tarih âlimi olduğu gibi yetmiş yaşında Sultan Olcaytu için kalam bilgini olur.*” Her ne kadar müellif kalam ilmine yönelmesini 26 Ramazan 705'te (1 Nisan 1306) gördüğü bir rüya ile ilişkilendiriyorsa da gerçek sebep herhalde sultanın kalam bahislerine duyduğu ilgi ve meraktır. Bu süreçte *Reşîd*, sultanın ortaya attığı meseleleri açıklamak ve aydınlatmak için bir seri risâle yazmaya girişir. (Barthold, 1925, s. 336) Müellif, eserlerinin yazımında hâmisî olan sultanın rolüne şu satırlarla işaret etmektedir: “*Bu zaîf bende; Câmiü't-Tevârih, Tavzîhât, Miftâhu't Tefâsîr ve Fevâid-i Sultâniye ile Moğolca yazılmış daha birkaç eserimi Olcaytu'nun mübârek adına ithâfen tamamladım. Olcaytu, bana ilk insan olan Âdem'in yaratılmasından bugüne kadar hiçbir hükümdarın herhangi bir kuluna göstermediği kadar çok hürmet, ikram ve ihsanlarda bulundu, ziyadesiyle merhamet ve lütuf buyurdu. Böylesi daha önceden tarihte görülmemişti.*” (Er-Risâletü's-Sultâniyye, Nuruosmaniye Küt., varak 144b; Togan, 1962, s. 63)

Reşîdeddîn'in aslen *Yahudî* bir aileye mensup olup bilahare ihtidâ etmiş olması zamanındaki rakip ve muârizlarının bu durumu aleyhinde kullanıp onu yahudilikle ithâm etmelerinde etkili olmuştu. Dinî eserler telif etmesi ve ilahiyat konularına yönelmesinde, hâmisî olan *Sultan Olcaytu*'nun merak ve ilgisini

tatmin görevi yanında samimî bir mümin olduğunu ispat çabası da sezilmektedir. Tefsir sahasında kaleme aldığı *Miftâhu't-Tefâsir*, *Olcaytu* ile muhtelif kelâm ve felsefe konuları hakkındaki konuşmalarını içeren *Mebâhis-i Sultâniye*, çeşitli âlimlerle mektuplaşmalarından oluşan *Es'ile ve Evcibe*, yine ilahiyat bahisleriyle alakalı *Tavzîhât* ve *Letâifü'l-Hakâik* bu bağlamda değerlendirilebilir. (Togan, 1962, s. 60)

Beyânu'l-Hakâik'a gelince, bu eser *Reşîdeddîn*'in teolojik eserlerini topladığı *Mecmûatü'r-Reşîdiyye* adlı koleksiyondan bir bölüm değil ise de içerdiği risâlelerin konuları bakımından *Mecmûa* ile sıkı bir ilişki içindedir. Eser teolojik, metafizik, ahlakî, siyâsî ve tıbbî mevzular hakkında kaleme alınmış yirmi adet risâleden ve bunların zeyillerinden oluşur:

1. Er-Risâletü'l-Ûlâ: Sultanın suâli hakkında risâle.
2. Er-Risâletü's Sâniye: Sultanın nasihatleri hakkında risâle.
3. Er-Risâletü's Sâlise: Ulemanın sualleri hakkında risâle.
4. Er-Risâletü'r Râbi'a: *Ve lev şî'nâ le-âteynâ külle nefsin hüddâhâ* âyetinin tefsiri hakkında risâle.
5. Er-Risâletü'l Hâmise: *Ve lev alimallâhü fihim hayran* âyetinin tefsiri hakkında risâle.
6. Er-Risâletü's Sâdis: *İnnâ enzelnâhu* sûresinin tefsiri hakkında risâle.
7. Er-Risâletü's Sâbi'a: *Allâhu nûru's semâvâti ve'l arz* âyetinin tefsiri hakkında yazılmış *Renkler Risâlesi*.
8. Er-Risâletü's Sâmine: Hurûf ilmi hakkında *Hurûf Risâlesi*.
9. Er-Risâletü't Tâsi'a: Büyüklere türbelerini ziyaretin faydaları hakkında risâle ve bunun zeyli.
10. Er-Risâletü'l Âşira: *Reşîd*'in bazı dostlarına nasihatlerini içeren risâle.
11. Er-Risâletü'l Hâdiyete Aşera: Çiçek hastalığı ve sebepleri hakkında *Risâletü'l-Cüderî*.
12. Er-Risâletü's Sâniyete Aşera: Hararetin ne olduğu ve türleri hakkında risâle.
13. Er-Risâletü's Sâlisete Aşera: Cennet ve cehennem ebedî olduğuyla alakalı risâle.
14. Er-Risâletü'r Râbiate Aşera: *Emîrü'l-mü'minîn Ali radiyallâhü anh'a* nisbet edilen hırka hakkında risâle.
15. Er-Risâletü'l Hâmisete Aşera: *Ene medînetü'l ilmi ve Aliyyün bâbuhâ* hadisinin şerhi hakkında risâle.
16. Er-Risâletü's Sâdisete Aşera: *Ma'kûl* ve *menkûlün* şerhi ve ikincinin birinci üzerine fazileti hakkında risâle.

17. Er-Risâletü's Sâbiate Aşera: *Nâsîh ve mensûh* hakkında risâle.
18. Er-Risâletü's Sâminete Aşera: Dünyevî ve uhrevî lezzetleri açıklayan *Tahkîku'l-Lezzât Risâlesi*.
19. Er-Risâletü't Tâsiate Aşera: *Letâifü't-Tıbbî Risâlesi* ve zeyli.
20. Er-Risâletü'l İşrûn: Müellifin bazı nasihatlerini içeren *İrşâdü'l-Evlâd Risâlesi*. (Reşideddîn, 2016, 1b-2ab)

Beyânu'l-Hakâik'in günümüze bir *Arapça* ve bir *Farsça* nüshası ulaşmıştır. *Reşîd*'in eserlerini *Farsça* telif ettiğini ve *Arap* dilli okuyucuların faydalanabilmesi için *Arapçaya* çevirttiğini söylemesi *Beyânu'l-Hakâik*'in da aslen *Farsça* olarak kaleme alındığını düşünmemizi sağlamaktadır. (Pfeiffer, 2016, s. 34) Nitekim müellifin teolojik eserleri üzerinde bir araştırma neşreden *Josef van Ess* de bu görüştedir. (Pfeiffer, 2016, s. 35-36) *Beyânu'l-Hakâik*'in Tahrân'da *Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*'de 85879 demirbaş numarası ile muhafaza olunan ve 184 varaktan oluşan (Pfeiffer, 2016, s. 39) *Farsça* nüshası 2005 yılında Tahrân'da *Hâşim Recebzâde* tarafından yayımlanmıştır.³ Eserin *Süleymaniye Kütüphânesi*, *Kılıç Ali Paşa* kısmında, 834 numarada muhafaza olunan *Arapça* nüshasına gelince, *Reşideddîn*'in ölümünden yedi sene önce istinsâh edilmiş olup büyük ebatta 282 varaktan oluşur. (Pfeiffer, 2016, s. 39) Tıpkıbasımı *Türkçe*, *İngilizce* ve *Arapça* önsöz ilavesiyle *Judith Pfeiffer* tarafından 2016 yılında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.⁴

Beyânu'l-Hakâik'in Risâletü Nasîhatü's-Sultân Adını Taşıyan II. Risâlesi

Nasîhatü's-Sultân, *Beyânu'l-Hakâik*'in ikinci risâlesidir. Eserin *Kılıç Ali Paşa* nüshasında 56a ve 58a varakları arasında yer alır. Risâle adını, *İlhanlı Devleti*'nin sekizinci hükümdarı olan *Sultan Olcaytu*'nun *Bağdat*'ta devletin kuruluş kutlamaları dolayısıyla yapmış olduğu konuşmadan almıştır. Zira konuşma, sultanın tebaasına bir tür nasihati mahiyetindedir. Risâlenin müellifin açıklamalarından oluşan ilk yarım sayfasından (56a) sonra gelen üç sayfa sultanın konuşma metnidir. (56b-57b) Son yarım sayfa ise müellifin nutuk hakkındaki değerlendirme ve yorumlarından ibarettir. (58a) Girişteki açıklamaya göre konuşma, 709 senesi şevvalinin on birinci cumartesi günü (14 Mart 1310) yapılmıştır. *Reşideddîn*, *Sultan Olcaytu*'nun konuşmasını geniş bir halk kalabalığı önünde; şehzadeler, hatunlar, emirler ve üst düzey yöneticilerin katılımıyla gerçekleştirilen resmî bir merasimde yaptığını aktarır. Yine onun ifadelerinden nutkun irticalen yapıldığını ve eş zamanlı olarak yazıya geçirildiğini anlıyoruz. (Reşideddîn, 2016, v. 56a) Vezirin burada kitabet

³ Reşideddîn Fazlullâh Hemedânî, *Beyânu'l-Hakâyık*, neşr. Hâşim Recebzâde, Mirâs-ı Mektûb, Tahrân, (1386/ 2008).

⁴ Reşîdüddîn Fazlullâh, *Beyânu'l-Hakâik (Hakikatlerin Beyanı)*, hazırlayan: Judith Pfeiffer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları no: 75, İstanbul, (2016), 100+544+89 sayfa.

görevini kâtiplere bırakmayıp bizzat deruhde etmesi sultanın cümlelerinin eksiksiz bir şekilde yazıya geçirildiğinden emin olmak istemesiyle açıklanabilir. Herhalde vezir, gelecek nesillere bu tarihî günü tam bir doğrulukla aktarmak istiyordu.

Olcaytu'nun Moğolca ve Farsça dışında bir dili nutuk irad edecek düzeyde akıcı konuşamayacağı tabiidir. (Spuler, 2011, s. 495) Hanedan mensupları ve subaylar dışındaki dinleyicilerin *Moğolca* bilmeyen kimseler oldukları dikkate alınırsa nutkun, iktibâslar hariç, Farsça olarak irad edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Müverrihin “*Sultan sözlerine öyle etkileyici cümlelerle başladı ki dehrin bir kulağı olsaydı bu sözleri dinlemek isterdi.*” (Reşîdeddîn, 2016, 56b) şeklindeki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere nutuk son derece fasîh ve belîğdir. Edib ve şâirlere yaraşır bir üslup güzelliğini muhtevasının etkililiğiyle artıran bu konuşmanın dinleyici kitle üzerinde bıraktığı tesiri *Reşîdeddîn*'in şu cümlesinden öğreniyoruz: “*Bu güzel ve faideli konuşmayı; övgüye değer, makbul, mülukâne nasihatleri can kulağıyla dinleyen hatun ve şehzadeler, ümerâ ve ekâbir; Sultân Olcaytu için övücü sözler söylediler, önünde yerlere eğilip secdeye kapandılar.*” (Reşîdeddîn, 2016, v. 57b-58a)

Âyetler, hadisler ve *Arap* edebiyatından iktibaslarla ilerleyen, zengin bir kültür birikimini yansıtan bu nutkun yapıldığı tarihte *Sultan Olcaytu* henüz yirmi yedi yaşındadır. Nutkun muhtevası üzerinde yaptığımız dikkatli bir okumanın bize düşündürdükleri arasında sultanın ihtidâsını⁵ cülûsundan sonraki bir rüyaya bağlayan rivayetin asılsızlığı da yer alır. 1304 yılında tahta geçen sultanın beş yıl gibi kısa bir sürede bu derece yüksek bir dinî kültüre sahip olması kanaatimizce muhtemel değildir. Sultanın ihtidâsını hayatının erken bir devresine yerleştiren diğer iki rivayet doğruya daha yakın olsa gerektir.⁶ *Horasan*'daki şehzadeligi sırasında ulemâ meclislerinde devam ederek ilmî mübahase ve müzakerelerde bilgi ve görgüsünü arttırdığını; böylece tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde bir medreseli kadar bilgiye sahip olduğunu düşündüğümüz sultanın tahta cülûsundan sonra *Hanefî* mezhebi âlimlerine ikram ve ihsanlarda bulunması bu bilginlerin onun üzerinde icra ettikleri tesirin göstergesidir. (Kâşânî, s. 96; İkbâl, s. 313-314) Her ne kadar *Reşîdeddîn*, sultanın vukufu irad ettiği bu nutku onun kalbine Allah tarafından telkin olunan hikmetlerle açıklıyorsa da bu sadece kısmen doğrudur.

⁵ Sultan müslüman olmadan önce kendisine *Hristiyanlık* inancını öğretip onu küçük yaşta vaftiz ettiren annesi *Uruk Hatun*'un tesiriyle *Hristiyan* akidesine tâbi idi. (D'Ohsson, 1852, c. IV, s. 481-482; Howorth, 1876, c. III, s. 535; Murtazavî, s. 225-226; Browne, c.III, s. 46)

⁶ İki rivayetten biri aslında rivayet olmaktan ziyade tarihçilerin aktarımlarından zımnen çıkan bir yorumdur. *Gazan Han*'ın 1295 yılı Haziranında *İslam*'a geçişi devlet erkânından pek çok kimsenin *İslam*'ı kabulüne vesile olduğundan kimi araştırmacılar *Olcaytu*'nun da bu sene içinde *İslam*'ı kabul etmiş olması ihtimalini daha makul görmüşlerdir. Üçüncü rivayet ise küçük yaşta evlendirilen *Olcaytu*'nun eşinin telkinleriyle *İslam*'ı seçtiği yönündedir. (Umanç, 2023, s. 88-91)

Yani sultanın sahip olduğu güzel söz söyleme yeteneği ve hitabet kabiliyeti; sultanı mübalağalı ifadelerle yücelten veziri tarafından *Allah*'ın onun gönlüne hikmetler telkin etmesine bağlanmıştır. İşin doğrusu ise sultanın birçok okuma ve müzakerelerin neticesinde elde ettiği bilgi birikimini kendine has şairane üslupla ifade etmek kudretini gösterebilmesidir.

Son kısımda eksiksiz Türkçe tercümesini sunacağımız nutkun burada kısa bir içerik özetini verelim. Sultan, özetle şunları söylüyor:

- Hükümet ve saltanat, *Allah*'ın ezeldeki takdirinin neticesidir. Dolayısıyla sultana karşı gelenler hakikatte *Allah*'ın hükmüne ve kaderine karşı gelmiş olurlar. *Allah*'a asi olanlar ise çarptırılacakları bir cezayı yahut arzî ve semavî bir âfetin gelişini gözlemelidirler.

- *Allah*'a, *resulüne* ve *ulu'l-emre itaat* dinin gereğidir. *Allah*'ın razı olduğu istikamet ve ahlak üzere yaşayanlar ebedî cennetle ödüllendirilirler.

- Hükümdarların birtakım görev ve sorumlulukları vardır. Bunların başında tebaasını yanlıştan sakındırmak gelir. Sultanın hoşgörülüğü ve müsamahayı şiar edinmesi, halkının kötü fiil ve davranışlarına af ve ihsanla mukabele etmesi tebaayı hatada ısrar etmek gibi yanlış bir yola sevketmemelidir. Zira bu, onların felaketine sebep olur. Sultanlarına sadakatle hizmet edenlere gelince onlar yaptıkları hizmetlerinin mükâfatına kavuşacaklardır.

- Hükümdarın fiil ve davranışlarının çeşitli sebepleri vardır. Herkesin bunları kavraması beklenmez ve dolayısıyla aklına yatmadığı konularda tebaanın hükümdara itirazı layık ve caiz olmaz.

- Hükümdarların halka hoş görünmeyen tedbirleri kamunun menfaatini gözetmek için düşünülmüş ve uygulamaya konulmuş tedbirlerdir. Bunlar acı bir ilacı içmek istemeyen hasta çocuklara doktorun zorla ilacı içirmesine benzer.

- Sultana itaatten ayrılmayanlar, *Allah*'ın indinde de kulları indinde de makbul kimselerdir.

Bu kısa içerik özetinden sonra öncelikle işaret etmemiz gereken husus bu nutkun *Moğol* imparatorluk ideolojisi ile *Kur'ân-ı Kerîm*'deki '*ulu'l-emre itaat*' buyruğunun⁷ *Sünnî* yorumunun ustalıklı yapılmış bir sentezi olduğudur.⁸ *Türklerde* olduğu gibi *Moğollarda* da hâkimiyetin semavî bir teyitle

⁷ Nisâ suresi, âyet: 59.

⁸ *Ulû'l-emr* kavramının *Şiiler*, *Sufiler*, *Sünnîler*, *Haricîler* ve *Mûtezile* tarafından nasıl yorumlandığı hakkında bkz. Öztürk M., *İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: 'Ulû'l-Emr' Kavramı Örneği*, *İslâmîyât*, (2000), sayı 3, s. 79-98.

ilişkilendirildiğini biliyoruz.⁹ İnançlar, mitolojiler ve siyasî düsturlardan süzülerek gelen; ‘*Tanrının yardımı ve hükümdarın talihi*’ şeklinde özetlenen imparatorluk ideolojisi, iş bu ideolojiyi boyunduruk altına alınan halklara benimsetmeye geldiğinde *Moğol İmparatorluğu*’nun geniş hudutları dâhilindeki ülkelerde farklı kisvelere bürünmüş, halklara onların kendi hâkimiyet telakkileri ve dünya görüşleri ile telif edebilecekleri farklı formüller halinde sunulmuştur. (Allsen, 2023, s. 448-451) *Hulagu*’nun *Melikü’l Muzaffer Kutuz*’a yazdığı mektuba “*Arzı mülkümüz kılıp bize yarattıkları üzerinde saltanat bahşeden Gök Tanrı’nın adıyla*” diye başladığını biliyoruz. (Ed-Devâdârî, 1971, c. VIII, s. 47) Cihanın *Tanrı* tarafından kendilerine mülk olarak verildiğine dair bu güçlü inanç, ihtidâlarından sonra *Cengizogullarında* kadere iman ve *ulû’l emre itaat* düsturuyla birleşerek daha da güçlenmiş gibidir. *Olcaytu*’nun iktidarının kaynağı ve meşruiyetini ortaya koyarken tanıklığına başvurduğu âyet ve hadislerin içeriğine inandırmak istediği kitle kadar kendisinin de inandığı şüphe götürmez bir gerçektir.

Sultanın konuşmasının bir yerinde şeriat, akıl ve *Moğol Yasasını* yan yana zikretmesi; başka bir yerinde günah işlemekle yasaya itaatsizliği bir tutması iki şeyden biriyle açıklanabilir: 1) Sultan şeriat ve *Moğol Yasasını* telifi kâbil şeyler olduğunu düşünmektedir. 2) Lafzen olsa bile *Yasa*’ya sadakati vurgulamayı siyaseten gerekli görmektedir.¹⁰ *Olcaytu*’nun selefi ve ağabeyi *Gazan*’ın *Yasa*’ya bağlılığını teyit eden ifadelerle kaynaklarda rastlanmakla birlikte onun *İslam*’a geçişiyle *Yasa*’nın hızla güç kaybettiğini ve ancak şeriatla çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte kaldığını düşünmek gerekir. (Özgüdenli, 2009, 332) *Olcaytu* döneminde de durum farklı değildir. (Özgüdenli, 2018, s. 83) *Olcaytu*’nun atalarının şamanî ritüellerini bütünüyle terk edemediğini, zaman zaman bu ritüellere başvurduğunu bilsek de bu gibi durumlarda itiyatların etkisini ve çevrenin dahlini göz ardı etmemek gerekir.¹¹

⁹ 1233 yılında *Moğollar* nezdine gönderilen *Song hanedanı* sefaret heyetinde bulunan *Peng Daya*, *Moğolların* sıradan cümlelerine dahi ‘*Mengü Tanrı’nın gücü ve Büyük Han’ın kudret ve himayesinde*’ diyerek başladıklarını kaydeder. (Uyar, 2012, 98)

¹⁰ *İbn Battuta*, *Çağatay hanı Tarmaşirin*’in öldürülmesini anlatırken *Yasa* hakkında şunları kaydeder: “*Tingiz (Cengiz) Han kendi kanunlarıyla ilgili bir kitap telif etmiştir. Ona Yasak adını veriyorlar. Onlara göre kim bu kitabın kanunlarına aykırı davranırsa tahttan indirilmesi şart olur. Tingiz Kanunnâmesindeki kurallardan biri de her sene tuy (toy) adını verdikleri bir toplantı tertip edilmesidir. Tuy, şölen günü demektir. Bu şölenle Tingiz’in oğulları ve büyük kumandanlar ülkenin her yanından koşup gelirler. Hatunlar ve ordunun ileri gelen subayları orada bulunur. Eğer dönemin hükümdarı söz konusu kanunlardan birini değiştirmişse ileri gelenler ona dönerek şöyle derler: ‘Sen şu hükmü değiştirdin, şöyle yaptın. Senin tahttan indirilmen şart olmuştur!’ Onun elinden tutarlar, tahttan indirirler. Yerine Tingiz evladından başka birini oturturlar.*” (İbn Battûta, 2000, I, 535)

¹¹ Hâfız Ebrû, şöyle anlatır: “...*Tesadüfen aynı günlerde Olcaytu, Gazan Han’ın bu havalide bina ettirdiği ‘Gülîstân’ adlı köşke dönerken işretle meşgul oldu. Yanındaki birkaç kişinin fırtınalı; şimşek ve yıldırımların düştüğü bir gecede yıldırım isabetiyle ölmeleri sultanın içine korku*

Reşideddîn, nutkun irad edildiği kuruluş kutlamaları için tarih vermekte, fakat kutlamaların nerede yapıldığını söylememektedir. Konuyu devrin diğer kaynaklarından araştırdığımızda kutlama törenlerine dair herhangi bir kayda rastlayamıyoruz. Bununla birlikte *Kâşânî*, *Târîh-i Sultan Olcaytu* adlı eserinde hicrî 709 senesi olaylarını anlatmaya başlarken “*Türklerin it yılına rastlayan 709 yılı muharrem ayı bereket ve saadetle girince sultan bu senenin yazını Sultaniye’de geçirdi, kışın Bağdat Dârüsselamî’ndeki Muhavvel çayırında kışladı.*” şeklinde bir aktarımda bulunmaktadır. (Kâşânî, 1969, s. 87) Sultanın kışlağına vardığı gün, aynı kaynağa göre 8 Receb 709 / 12 Aralık 1309’dur. *Kaşânî*, *Olcaytu*’nun kışlağına geldiği tarihten iki hafta sonra *Hille*, *Kufe* ve *Meşhed-i Ali*’yi ziyaret edip ramazan ayının birinci gecesi *Muhavvel* menziline döndüğünü ve şevvalin yirmisine kadar burada kaldığını bildirmektedir. (Kâşânî, 1969, s. 88) *Vassâf*, bu kadar detay vermiyorsa da 709 senesi sonbaharında sultanın *Konkur Alang*’dan *Bağdat*’a geldiğini yazıyor. (Vassâf, 1388, c. IV, s. 293-294; Âyetî, 1346, s. 295) Her iki kaynağın müşterek ifadeleri *Sultan Olcaytu’nun 709 senesi şevval ayında Bağdat*’ta *Muhavvel* menzilinde olduğunu göstermektedir. *Olcaytu Tarihi* müellifine nazaran hükümdar ayın yirmisine kadar burada kalmıştır. Şu halde şevval ayının on birindeki kuruluş kutlamaları *Bağdat*’tan başka bir yerde yapılmış olamaz.

Reşideddîn, *İlhanlı Devleti*’nin kuruluş kutlamalarının 709 senesi şevval ayının on birinde (14 Mart 1310) yapıldığını söylese de bu senenin kuruluşun kaçınıcı sene-i devriyesi olduğuna değinmez. Bununla birlikte ağabeyi *Mengu* tarafından *İsmailileri* ezme ve *Abbâsî* hilafetine son vermek üzere İran’a yollanan *Hulagu*’nun 653 senesi sonlarında *Ceyhun*’u geçtiğini (1 Zilhicce 653), konaktan konağa ilerleyip 654 senesi şaban ayında *Bistam*’dan yoluna devamla şevval ayında mülhidlerin sığınağı olan *Meymundiz Hisarı* önünde çadırlarını kurduğunu *Câmîi’-t-Tevârih*’ten öğreniyoruz. (Reşideddîn, 2022, s. 17-24) Şevval ayının yirmi yedisinde *İsmaililerin* reisi *Hürşâh* kardeşini ve oğlunu itaat arz etmek üzere hediyelerle kaleden indirmiş ve zilkade ayının ilk günü kendisi de *Hulagu*’nun huzuruna gelmişti. *Hulagu*’nun İran topraklarına ayak bastığı 654 senesi (m. 1256) ve melâhîde kalelerini zapt etmek üzere *Meymundiz Hisarı* önüne geldiği aynı senenin şevval ayı *İlhanlı Devleti*’nin farazî kuruluş tarihi olarak kabul edilirse *Sultan Olcaytu*’nun nutkunun elli beşinci kuruluş yıldönümü törenlerinde söylendiğini düşünmek yanlış olmaz. Eğer bu hipotezimiz doğru ise

düşürmüştü. Derhal Sultaniye yolunu tuttu. Bazı emirler Moğol âdetleri ve Cengiz Han Yasası mucibince sultanın ateşten geçirilmesi gerektiğini söylediler. İşi bilen bahşular getirtilmiş, onlar bu işin müslümanlığı uğursuzluğu sebebiyle olduğunu, İslam dinini terk ederse ateşten atlamanın sultandan uğursuzluğu gidereceğini bildirmişler. Üç ayı bezginlik ve kararsızlık içinde geçiren sultan bu düşünceyle ve mütereddid bir şekilde nedimlerine şöyle demiş: ‘Ben İslam dini yolunda, ibadet ve taati uğrunda hayli sıkıntı çektim. İslâmı bütünüyle nasıl terk edebilirim?’ ” (Murtazavî, 1385, s. 223; Ayrıca bkz. Howorth, 1876, c. III, s. 557; D’Ohsson, 1852, c. IV, s. 539)

654 hicrî yılı (m. 1256) *İlhanlı Devleti* için resmî makamlarca kuruluş yılı olarak kabul edilmiş demektir.

*İlhanlı Devleti'*nde kuruluşun her sene aynı gün resmî törenlerle kutlandığına dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmuyor. Şu halde kutlamaların sadece elli beşinci seneye özgü olduğunu düşünmek doğru mudur? Bırakalım diğer senelerde yapılan kutlamaların ilkinin ne zaman olduğunu ve kuruluş kutlamalarının her sene yapılıp yapılmadığını, 1310 senesinde yapılan kutlamalara dair *Beyânu'l-Hakâik*'in aktarımı dışında bir bilgiye sahip olmayışımız aslında bize konuyu doğru analiz edebilmemiz noktasında bir ipucu veriyor. Vakanüvislerin savaşlar, seferler, isyanlar ve saray komploları kadar diğer sosyal meselelerle ilgilenmediklerini biliyoruz. Dolayısıyla devrin eğlence hayatına, sosyal gelişmelerine, kültür meselelerine, dinî ve fikrî ilerlemelerine ait detayları vakâyinâmelerde aradığımızda büyük ölçüde sukutuhayale uğramaktayız. Başka kaynaklardan takip edemediğimiz söz konusu kutlamalar hakkında şimdilik kesin bir hüküm vermek zor görünmekte ise de 1310 yılında yapılan kutlamaların ne ilk ne de son olmadığı muhakkak gibidir.

Risâlenin Tercümesi

Bütün hamdler Allâh'a mahsustur. Salât ve selâm resulü ve kulu Muhammed'in, onun âlinin ve soyundan gelenlerin üstüne olsun. (Hamd ve salevâtın) sonra (derim ki): Moğol senesi aylarından ikinci ayın on üçüncü gününe karşılık gelen 709 senesi şevvalinin on birinci cumartesi günü (14 Mart 1310) günlerin en mübareği, en şerefli, en faziletli ve en iyisiydi. Zira İlhanlı Devleti'nin güneşi bugünde doğmuş, bu doğuşla kendisi setreden yokluk örtüsünden kurtulup varlık fezasında görünür olmuş, ufuklar onun ışığıyla aydınlanmıştı. Hatunlar, şehzadeler, önde gelen emirler, ekâbir, devlet erkânından bahadırlar; kaynayıp çoşan bir dinleyici kalabalığının önünde, İslâm sultanının huzurunda -saltanatı dâim olsun, zalimlerin boyunları mülayemetle onun inayet dizginine râm olsun- toplanmışlar, tahtının etrafını yıldızlar gibi çevrelemişlerdi. Çok kıymetli nasihatler veriyordu. Kölelerinin en aşağısı Reşîd et-Tabîb el-Hemedânî denmekle şöhret bulan Fadlullâh bin Ebi'l Hayr bin Âli - Allâhü teâlâ günahlarını mağfîret ve ayıplarını setretsın- bu fâideli nasihatleri kaydetmek, bu mücevher değerindeki sözleri derleyip yazıya geçirmek için (gerçekleşen merasime) tanık olarak orada, huzurlarında bulunuyordum. Sözleri türlü türlü faydaları, âhenkli güzellikleri şümûlunde bulundurduğundan ortaya koyduğu eserin sağladığı faydaya ve nakledilen faziletine delâlet eden mücevher değerindeki kıymetli sözlerini defterlere kaydetmenin gerekli olduğunu (düşündüm). Tevfik Allâh'tandır.

Sultan sözlerine öyle etkileyici cümlelerle başladı ki dehrin bir kulağı olsaydı bu sözleri dinlemek isterdi. Şöyle buyurdu sultan: Eksik sıfatlardan münezzeh, şânı yüce ve rahmeti yarattıklarının tamamına şâmil olan Allâhü teâlâ hiç şüphesiz beni size üzerinizde hüküm verici mâlikiniz olarak siyaset ve adaleti

ayakta tutayım ve gidişatınıza çeki düzen vereyim gönderdi. Bunda benim ihtiyarım yoktur. Ne evvelce bunu istedim ve ne şimdi istemekteyim. Şu kadarı var ki madem Allâhü teâlâ ‘azze ismühü’ bunu bana emretmiştir, şu halde takdirine nasıl karşı koyabilirim? Ezelde takdir edilmiş olanı değiştirecek gücüm yoktur. Eğer bu işten geri dursaydım elbette onun kazasına isyan, yazgısına muhalefet etmiş olurdum. Siz de bana itaat etmezseniz hakkın aydınlık caddesini takip edenlerin yolundan ayrılmakla Allah’ın emrine isyan etmiş olursunuz. Allâhü teâlâ suçluları ya benim elimle ya da başka kullarının eliyle cezalandırır yahut onların üzerlerine sizin ve bizim bilmediğimiz türlü türlü bela ve musibetler indirir; ansızın vuku bulan arzî ve semavî âfetler gönderir. *“Hakkı iptale uğraşanlar işte burada hüsrana düşerler.”*¹² Allâhü teâlâ şöyle buyurur: *“Göklerin ve yerin (azab) orduları (da rahmet ve nusret orduları gibi) Allah’ındır. Allâh mutlak kâdir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹³ Yüce kitapta inzâl buyrulan *“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.”*¹⁴ kavli-i şerîfi güç yettiğince bu türden itaate işaret eder. Yoksa benim gibi bir kul kim oluyor ki Allâhü teâlâ benim adımla kendi adıyla birlikte zikretsin, benim koyduğum kuralı kendi emri gibi tanınsın, bana itaati kendisine itaatle bir tutup bana isyanı kendine isyan bilsin. Buradan öyle anlaşılıyor ki resul ve sultan Allâhü teâlâ tarafından hayırda ve şerde onun işlerinin vekili olarak gönderilmişlerdir, her ikisi de insanları Allâhü teâlânın emirlerine uymaya mecbur kılar, nehiyelerinden sakındırırlar. İnsanlara dostluğu, ihsan ve lutufla muameleyi öğretirler. Peygamber aleyhisselâm buna işaret edip *“Allâhü teâlânın emrettiği, râzı olduğu güzel ahlak ile ahlaklanınız.”* buyurdular. *“Allâhü teâlânın emirlerine tazimde bulunun, onun yarattıklarına karşı şefkatli olun.”* buyrukları da bu mânâyâ işaret eder. Ne vakit ki bu ahlakla ahlaklanıp buna riayet ederlerse içinde ebedî kalacakları; bitkinlik, usanç ve yılgınlığa maruz kalmayacakları cennetin derecelerine kavuşmuş olurlar. *“Ey itminana ermiş ruh; dön rabbine, sen ondan razı, o senden razı olarak. Haydi gir kullarımın içine. Gir cennetime.”*¹⁵ hitabıyla müşerref olurlar. Şu halde insanlara şeriatın hükümlerine göre muamelede bulunmam, onlar arasında hüküm verirken âdil olmam, herkese nasihatte bulunmam, aklın yolunu göstermem, adalet düsturlarını korumam, zulmü ve yanlış ortadan kaldırmam, işlerimde mutedil ve insafli olmam bana vacibdir. Kim bana âsi olur, hükmümü dinlemez ve koyduğum kurallara riayet etmez ise onu elbette suçunun büyüklüğüyle mütenasip bir cezaya çarptırırım. Yine bana gerektir ki buğuz ve husumetim şeriata, akla ve Yasa’ya uygun olsun. Allâh’ın kullarına mümkün mertebe kızmayıp yumuşak davranmak, hatalarını görmezden gelmek; uyararak yaptıkları

¹² Mü’min sûresi, âyet 78.

¹³ Fetih sûresi, âyet 7.

¹⁴ Nisa sûresi, âyet 59.

¹⁵ Fecr sûresi, âyet 27-30.

yanlıştan dönmelerini temin etmek, yaptıklarından pişman olmaları için kendilerine nasihat vermek, cezaya lüzum kalmadan konuşmakla onları kötülükten vazgeçirmek de benim görevimdir. Eğer yaptıkları yanlıştan caymaz, gafletten uyanmaz ve haktan yüz çevirirlerse hiç şüphesiz Allâhü teâlâ 'azze ismühü' beni tam bir teyid ile yetkilendirmiştir. İnsanların dizgini ve gerektiğinde kullanılmak üzere biçici keskin kılıç elime verilmiştir. Yanlış yapanları dizginlesem, ettikleri isyan yaptıkları taşkınlık miktarınca serkeşleri tepelesem gerektir. Bunda öfke ve tamahın dahli yoktur. Allâhü teâlâ beni bir şeye muhtaç olmaktan müstağni yarattığından buna göre iş yaparım. Allâhü teâlâ, bana iktidar ve tam bir yetki bahşetti. Bezdirecek ve öfkeye düşürecek bir şey dahi beni ne yıldırır ne kızdırır. Ben meliklere yaraşır gayretin, sultanların sahip olduğu asalet ve fitratın iktizasınca hareket ederim. Allâhü sübhânehu ve teâlâ gayürdür, gayûr olanı sever. Halka gerektir ki gafletten uyanalar, yaptıkları suçlara ve hatalara sabır ve tahammül göstermemize bel bağlamayalar. Biz onları affettik, onlardan gelen zararları görmezden geldik. Hatalarıyla güzel işlerini müsavi tuttuk. Suçlarına ihsanla mukabele ettik ve âdil muamelede bulunduk. Kim bir kötülük yapıp sonra iyilikte bulunsa yaptığı yanlış görmezden gelindi. Kim bir iyilik edip sonra kötülük etse iyiliğiyle kötülüğü çarpıştı, birbirini ıskat etti. Hatta kötülüğü iyiliği yüzünden örtbas edildi. Fakat devamla haddi aşanları mülûkâne satvetimizle tuttuk. *"Bizim emrimiz bir göz kırpması gibi anidir."*¹⁶ *"Dişlerini gördüğünde aslanın tebessüm ettiğini sanma!"* diyen ne güzel demiş.

Kim bizim kulluğumuzda gayretle çalışırsa en ufak bir işaret ve iltifatımız şânını yüceltir, mertebelerin yücesine, menzillerin zirvesine çıkarır. Bu, Allâhü teâlânın takdiridir. Ezeli hükmüyle böyle takdir etmiş, bizi söz konusu maslahatları görmek ve problemleri halletmek için bu ümmete göndermiştir. Yoksa Âdemoğullarının birbirinden farkı yoktur, bir suret gibi hepsi birbirinin nazîridir. Şu kadarı var ki izzet, ezelde Allâhü zül celâl tarafından verilir. *"Bu Allâh'ın kime dilerse ona vereceği bir fazl u inâyettir. Allâh büyük fazl u kerem sahibidir."*¹⁷

Sonra Allâhü sübhânehü ve teâlâ âlemlerin umûrunu dilediği ve irâde ettiği şekilde ve olması gerektiği gibi nizamların en güzeliyle tanzim, tertiplerin en latifiyle kusursuz bir surette tertip etmiştir. Bir kimsenin bu niye böyle şu niye şöyle, bu neden hüküm verici bu neden hüküm giyici, bu neden zâlim bu niye mazlum, bu niçin zengin bu neden fakir, bu neden büyük bu neden hakir diyebilmesi kolay değildir. Birine şefkatle davranan, birine gazap eden melik ve sultanlara da bu itirazın yapılması layık olmaz. Bir sebebi var ise de herkesin buna vâkıf olması gerekmez ve sebebini sormak kimsenin haddi değildir.

¹⁶ Kamer sûresi, âyet 50.

¹⁷ Cuma sûresi, âyet 4.

Ey Allâhın kulları! Biliniz ki biz bir şey söylüyor ve emrediyorsak bu umumun menfaati içindir. Bazı kimseler bunu idrak etmekte bezgin ve yılgın olmuş; kısır düşüncelere, vehimlere saplanmışlardır. Bu, onlara hoş görünmemiştir. Hâlbuki ebu cehil karpuzu yerken acıdır, fakat faydası sonunda ortaya çıkar ve halaveti nihayetinde belli olur. Tıpkı hâzık tabibin çocukları muayene edip bağırsaklarındaki ağır maddeleri temizlemek için onlara acı ve keskin ilaçlar yutturmaları gibi. Hasta çocuklar, bu ilaçlardan ve onları yutmaktan tiksiniyorlar; içmeyi reddedip ağlarlar. İlaçların onlara kendi menfaatleri için içirildiğini bilmezler. Sağlıklarına kavuşup iyileştiklerinde ve bunu anlayacak bir yaşa geldiklerinde dikkatle düşünürler ve tabibin kendilerine yaptığının şefkat ve lütuftan başka bir şey olmadığını anlarlar. Bu durum onlara hakikati ispat etmiş olur. Allâhü sübhânehü ve teâlâ bu duruma işâret edip buyurdu ki: *“Olur ki bir şey hoşunuza gitmezken o sizin için hayırlı olur, bir şeyi de sevdiğiniz halde o hakkınızda şer olur.”*¹⁸ *“Küllerin örtüp gizlediği kıvılcım misali her hükümde bir hikmet gizlidir.”* Avam halkın çoğu şu hasta çocuklara ve hükümdarlar da acı ilaçlarla onlardan elemi gidermeye çalışan şu hazık ve müşfik tabiplere benzer. Şayet biz onlara gazaplanır isek bu şefkat, merhamet ve lütfun ta kendisidir. Bu suretle onları günah işlemekten ve ‘Yasak’a itaatsizlikten sakındırıp kendilerine gelmelerini sağlamaya çalışmaktayız. Böylece doğru onlarda kalıcı hale gelir, kural ve hükümlerimize muğayir hareket etmezler. Bize itaatleri hem Allah katında hem insanlar nezdinde kabul gören, razı olunan bir iş olur. Şu halde itaatten asla ayrılmayalar.

Bu güzel ve faydeli konuşmayı, övgüye değer makbul mülûkâne nasihatleri can kulağıyla dinleyen hatun ve şehzadeler, ümerâ ve ekâbir; Sultân Olcaytu’yu övücü sözler söylediler, önünde yerlere eğilip secdeye kapandılar. Kulların en değersiz Reşîd et-Tabîb yer öpüp dünyanın sultanına *‘Allâhü teâlâ saltanatını ebeden dâim ve iklimleri ona mülk eylesin’* hikmetli ince mânâları ve meliklere yaraşır şerefli kelimeleri beyan buyurdıklarını arz ettim. Öyle ki bu az duyulan hoş nasihatler, insanı kendine getiren ibretli sözler, seleften kimseden işitilmemişti; kitaplarında da yazılı değildi. İlahî hikmetleri içeren bu kutlu doğum gününe o kelimelerle başladı. Zira hükümdarların gönülleri Allâhın hazineleridir. Bu günde bilfiil açığa çıkmıştır ki Allâhü teâlâ onların gönlüne *“(Böyle hikmetli kelimelerle konuşmak) mevhibesini ezelde sana verdim. Seni dünyaya bu kabiliyetle gönderdim. Yokluk karanlığından çıkıp varlık nurlarıyla parıldadığın şu kutlu doğum gününde kullarıma bunları bildir.”* diye ilham ediyor. *“Kelâmü’l mülûk, mülûki’l kelâm”* denmiştir. Ve bu bende derim ki: *“Sultanların kelimeleri ve nasihatleri, kelimelerin ve nasihatlerin sultanıdır.”* Onların benzeri asla işitilmemiştir ve işitilmez. Çağlar geçse de ve insanlar benzer sözler söyleyebilmek için birbirine destek olsa da bir benzeri söylenemez. Allâhü

¹⁸ Bakara sûresi, âyet 24.

teâlâ, Muhammed aleyhisselâm ve hayrî'l âli hürmetine nice zaman kulları o sultanın gölgesiyle sâyebân eylesin. Devletinin günlerini ebedî, saltanatını takviye-i ilahiyesi ile teyid eylesin, umduklarına nâil eyleyip kem gözlerden muhâfaza buyursun.

Sonuç

Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî'nin *Beyânu'l-Hakâik* adlı eserinin ikinci risâlesi olan *Nasîhatü's-Sultân*'ın değerlendirilmesi neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

Nasîhatü's-Sultân risâlesi, *Sultan Olcaytu*'nun *İlhanlı Devleti*'nin elli beşinci kuruluş yıl dönümü kutlamaları münasebetiyle yaptığı bir konuşmayı içerir. 11 Şevval gününün *İlhanlı Devleti*'nin resmî makamlarınca kuruluşun yıl dönümü olarak kabul edildiği risâlenin girişindeki açıklamadan anlaşılıyor. Aynı tarihte her sene kuruluş kutlamaları yapıldığına dair muâsır kaynaklarda ayrıca bir kayda rastlamasak da 709 hicrî senesinde (m. 1310) coşkun bir halk kalabalığının katılımıyla icra edilen bu merasim bize kuruluşun her sene benzer merasimlerle kutlanmış olduğunu düşündürmektedir.

Reşîdeddîn her ne kadar kuruluş kutlamalarının nerede yapıldığını söylemese de *Târîh-i Vassâf* ve *Târîh-i Sultân Olcaytu* gibi eserlerde hicrî 709 (m. 1310) yılına ait kayıtlardan merasimin *Bağdat*'ta yapılmış olduğu anlaşılıyor.

Sultan Olcaytu'nun konuşmasının içeriği büyük ölçüde sultana itaatin gerekliliği teması etrafında şekillenmiştir. Sultan, konuşmasında bu gerekliliği *İslam* dinindeki *ulû'l-emre* itaat ayetiyle ilişkilendirir. Söyleminin etkililiğini arttırmada ayetler, hadisler ve edebî parçalardan yardım alması sultanın küçük yaşlarından itibaren güçlü bir din eğitimi aldığını ispatlamaktadır. Bu durum ihtidâsının hayatının erken bir devresinde gerçekleştiğini düşünmemize imkân sağlar. Nutkun hangi dilde irad edildiğine dair bir bilgiye sahip olmasak da irticalen yapılmış olan bu konuşmanın *Farsça* yahut *Moğolcadan* başka bir dille yapmış olması mümkün gözüküyor. Dinleyici kitlesi de göz önünde bulundurulduğunda konuşmanın *Farsça* yapılmış olması en güçlü ihtimaldir.

Hakem Değerlendirmesi: Kör hakemlik.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Tek Yazar % 100.

Etik Komite Onayı: Yazar tarafından çalışmanın etik kurul iznine tabi olmadığı bildirilmiştir.

Finansal Destek: Yazar çalışma ile ilgili bir finansal destek alınmadığını bildirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çalışma ile ilgili potansiyel çıkar çatışması bulunmadığını bildirmiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

KAYNAKÇA

- Allsen, T. T. (2023). *Imperial ideology. Cambridge history of the Mongol Empire*. Cambridge University Press.
- Âyetî A. (1346). *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf. İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng*.
- Barthold, W. (1341). Reşîdeddîn ve eseri. (R. Hulusi, Çev.). *Türk Yurdu*, 1(4), 260-264, Türk Ocakları Merkez Heyeti.
- Barthold, W. (1341). Reşîdeddîn ve eseri. (R. Hulusi, Çev.). *Türk Yurdu*, 2(10), 336-347, Türk Ocakları Merkez Heyeti.
- Bloch, E. (1910). *Introduction a L'Histoire des Mongols de Fadlallah Rashid ed-din*. imperimerie orientale.
- Browne, E. G. (1928). *Literary history of Persia*. Cambridge University Press.
- Çantay, H. B. (1990). *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (C. I-III). Elif Ofset.
- D'Ohsson, A. C. (1852). *Histoire des Mongols* (C. I-IV). Frederik Müller.
- Devâdârî, Ebûbekir bin Abdullâh bin Aybek. (1971). *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer* (Cilt I-IX). Matbaatü İsbâ Bâbî Halebî ve Şürekâühü.
- Fischel, W. (1937). *Jews in the economic and political life of mediaeval Islam*. The Royal Asiatic Society.
- Günaltay, Ş. (1937). Türk Tarihinin ana kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşîdüddin. *TTK Belleten*, 1(1), 165-179.
- Hammer, J. von. (1843). *Geschichte der Ilchane*. C. W. Leske.
- Howorth, H. H. (1876). *History of the Mongols* (C. I-III). Longmans Green and Co.
- İbn Battûta. (2000). *İbn Battûta seyahatnâmesi*. (A. S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- İkbâl, A. (1384). *Târîh-i Moğol*. Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- İrfân, M. (1948). Bozorgterîn-i Bünyâd-ı Hayr der İrân. *Dinshah Irani Memorial Volume*. The Dinshah İrani Memorial Fund Committee.
- Kâşânî, Ebu'l Kâsım Abdullâh bin Muhammed. (1969). *Târîh-i Olcaytu*. (Mehin Hembly, neşr.) Bengâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb.
- Kazvîni, H. el-Müstevfî. (1387). *Târîh-i Guzîde*. (A. Nevâî, neşr.) Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Kirmânî, N. M. (1364). *Nesâimü'l Eshâr min Letâimü'l Ahbâr der Târîh-i Vüzerâ*. (C. H. Urmevî, neşr.). İntişârât-ı İttilâ'ât.
- Meşkûr, C. M. (1388). *Rab'-ı Reşîdî. Mecmûa-i Makâlât derbâre-i Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh ve Rab'-ı Reşîdî-i Tebrîz* (C. I-II). Çâphâne-i Allâme Tabatabâî.
- Minovî, M. (1351). *Hâce Reşîdeddîn Vezîr*. Nakd-i Hâl. Şirket-i Sihâmî İntişârât-ı Harezmi.
- Murtazavî, M. (1385). *Mesâil-i Asr-ı İlhânân*. Bünyâd-ı Mevkûfât.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Gâzân Han ve reformları*. Kaknüs.
- Özgüdenli, O. G. (2018). İlhanlılar'da hükümdarlık telâkkisi ve hükümdar algısı. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (I), 73-91.

- Öztürk M. (2000). İslam Tefsir geleneğinde yorum manipülasyonu: 'Ulû'l Emr' kavramı örneği. *İslâmiyât*, 3, 79-98.
- Quatremère, É. (1968). *Histoire des Mongols de la Perse*. Oriental Press.
- Recebzâde, H. (1377). *Hâce Reşideddîn Fazlullâh*. Sâzmân-ı Çâp u İntişârât.
- Rehnumâ, M. (1350). *Reşideddîn ve Rab'-ı Reşîdî. Mecmûa-i Hitâbehâ-yı Tahkîkî derbâre-i Reşideddîn Fazlullâh Hemedânî*. Dânişgâh-ı Tahrân.
- Reşideddîn, F. (1373). *Câmiü't-Tevârih* (C. I-IV). M. Rüşen & M. Müsevî (neşr.). Neşri Elburz.
- Reşideddîn, F. (1386). *Beyânu'l-Hakâyık*. (H. Recebzâde, neşr.) Mirâs-ı Mektûb.
- Reşideddîn, F. (2016). *Beyânu'l-Hakâik (Hakikatlerin Beyanı)*. (J. Pfeiffer, neşr.) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Reşideddîn, F. (2022). *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. (İsmail Aka, Mehmet Ersan, A. H. Khejelani, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Togan, A. Z. V. (1962). The Composition of the history of the Mongols by Rashîd al-Dîn. *Central Asiatic Journal*, 7(1), 60-72. Harrassowitz Verlag.
- Togan, A. Z. V. (1985). *Tarihte usul*. Enderun.
- Togan, Z. V. (1964). Reşîd-üd-Dîn Tabîb. *MEB İA: C. IX*. (s. 705-712). Milli Eğitim Basımevi.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. Turan Neşriyat Yurdu.
- Ukaylî. (1337). *Âsârü'l Vüzerâ*. (C. H. Urmevî, neşr). Çâphâne-i Dânişgâh.
- Umanç, F. (2003). *İlhanlı hükümdarı Sultan Olcâyâtü'nun İslâm'ı kabulü: Kendi tercihi mi? Zevcesinin telkini mi? Ağabeyi Gâzân'ın etkisi mi?* Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, yıl: 8, sayı: 8, s. 86-95.
- Uyar, M. (2012). *Cengiz İmparatorluğu hakkında ilk tarih kayıtları, Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*. (Ankhabayar Danuu, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Vassâf. (1388). *Târîh-i Vassâfî'l Hazret*. (C. I-IV). (Ali Rıza Hâciyân Nejâd, neşr.). Müessesesi-i İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân.

EXTENDED SUMMARY

Among the works that have survived from the past to the present, those directly related to history as well as those belonging to different branches of the sciences contain valuable and important information in terms of the science of history. However, the material found in these works has not been sufficiently evaluated in academic historiography and has been largely neglected. In order to draw attention to this problem, this article focuses on a work written during the *Ilkhānid* period, which contains theology, metaphysics, and medicine. This work is *Bayān al-Haqā'iq*, written by a famous statesman and politician of the period, the vizier of *Ghazan* and *Öljejtü Khans*, the historian *Rashid al-Dīn Fadl Allah*. *Bayān al-Haqā'iq*, which consists of twenty risālas, has survived in two versions in *Arabic* and *Persian*. The *Arabic* version, which is kept in *Suleymaniye Library, Kilic Ali Pasha* section no. 834, was published by *J. Pfeiffer* in

Istanbul in 2016, and the *Persian* version was published in *Iran* by *Hāshim Rajabzāde* in 2005.

The second risāla of the work, which is the subject of this article, is entitled *Nasīhat al-Sultān* and contains the speech of *Sultān Öljeytü*, the eighth ilkhān of the *Iranian Mongol* dynasty, on the occasion of the fifty-fifth anniversary of the founding of the *Ilkhānid State* on the eleventh of Shawwal 709 (14 March 1310). The speech was delivered in front of a large crowd of people at a celebration ceremony attended by khatuns, princes, nobles, and state dignitaries, and was transcribed by *Rashid al-Dīn*, the vizier of the Ilkhān. Although we do not have any information on the language in which the speech was delivered, it seems implausible that it was in a language other than *Persian* or *Mongolian*. Considering the audience, it is most likely that the speech was delivered in *Persian*. *Rashid al-Dīn* has not said where the fifty-fifth anniversary celebrations were held. However, from the records of *Tārīh-i Vassāf* and *Tārīh-i Sultān Öljeytü* in the year 709 AH (1310 AD), it is understood that the ceremony was held in *Baghdad*.

The Risāla comprises a five-page section from folios 56a to 58a in the *Kilic Ali Pasha* copy of the work in the *Süleymaniye Library*. The first half-page (v. 56a) describes the occasion of the speech, and the last half-page (v. 58a) contains the comments of the vizier who transcribed the text of the speech. The remaining three pages of the *Risāla* are *Sultan Öljeytü's* speech (56b-57b).

The content of the speech can be summarized as follows: “*Government and sultanate are the result of Allah’s eternal predestination. Therefore, those who oppose the Sultan are in fact opposing Allah’s decree and destiny. Those who rebel against Allah should be prepared for punishment or the coming of some earthly or heavenly calamity. As for those who live in a way and morality that pleases Allah, they will be rewarded with eternal paradise. Rulers have certain duties and responsibilities. Foremost among them is to prevent his subjects from doing wrong. The Sultān’s adoption of tolerance as his motto and his response to his people’s bad actions and behaviour with forgiveness and kindness should not lead his subjects to the wrong path of insisting on wrongdoing. For that would be their undoing. There are various reasons for the ruler’s actions and behaviour. Not everyone is expected to understand them, so it is inappropriate for subjects to object to the ruler on matters that do not make sense to them. The measures taken by the rulers that are unpleasant to the people are measures that have been thought out and put into practice to protect the public interest. These are similar to the medicines that a doctor forces sick children who refuse to drink to take.*”

The most important thing to note about *Sultan Öljeytü's* speech is that it is a masterful synthesis of *Mongol* imperial ideology and the *Sunni* interpretation of the *Quran al-Kareem's* command ‘*to obey the ulu’l-amr*’. The imperial ideology, shaped by beliefs, mythologies, and political maxims and summarized as ‘*God’s help and the ruler’s fortune*’, took on different guises in the countries within the vast borders of the *Mongol Empire* when it came to imposing this ideology on the subjugated peoples and was presented to the peoples in different formulas that they could compose with their own notions of sovereignty and worldviews. *Öljeytü's* recourse to the testimony of verses and hadiths to demonstrate the source and legitimacy of his power is clear proof of this. The conviction of the *Genghisids* that the world was given to them by *God* as their property seems to be reflected in *Öljeytü's* speech in relation to the principle of faith in destiny.

The use of verses, hadiths and literary fragments to enhance the effectiveness of his discourse allows us to assume that the sultan had received a strong religious education from an early age. This suggests that his conversion took place early in his life.

11 Shawwal was recognized as the anniversary of its foundation by the official authorities of the *Ilkhānid State*, as revealed in the introduction to the *Risāla*. Although contemporary sources do not provide a record of celebrations being held every year on the same date, the ceremony conducted with the participation of an enthusiastic crowd in the 709 Hijri year (1310 A.D.) suggests that the founding was celebrated by similar ceremonies each year.